

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI DOLGOZATOK

Kiadja „A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára”.

Igazgató: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik tanévenként 5 kettős számjelzésű könyvalakú füzetben, 32 ívnyi terjedelemben. Előfizetési ára egy tanévre 12 pengő.

Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola gyakorló iskolája.
Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából

(Első közlemény)

Serdülés és ifjúkor

(1. Irodalom. — 2. Az „átmeneti” kor. — 3. A lélektan fogalmai és nyelve. — 4. A negatív fázis és prepubertás kérdése. — 5. A serdülő korának fiziológiai sajátosságai. — 6. Élettani sajátosságok. — 7. Másodrendű nemi jellegek és növés. — 8. A serdülés közvetlen lélektani mozzanatai. — 9. Folytatás. — 10. Az ifjúkor.)

1. Amint a gyermekkor tudományos tanulmányozásának jelenkori kiindulópontját *Preyer* munkájában szoktuk megjelölni (*Die Seele des Kindes*. 1881), épúgy jelentenek új szakaszt a serdülő- és ifjúkor lélektani értelmezésének történetében *Stanley Hall* alapvető munkái: az *Adolescence* (2 kötet, 1914) és a *Youth* (1928.-i kiad.). E nagyszabású munkák azonban sok tekintetben már elavultak; eredetük ugyanis *Wundt* iskolájában és a „rekapitulációs” fejlődéelméletnek túlzott kultuszában gyökeredzik, vagyis abban a hiedelemben, hogy az egyén fejlődése teljesen híven követi a fajnak fejlődését s annak minden egyes szakaszát. *Hall* munkássága óta azonban lélektani szemléletünk nagy változáson ment keresztül; ma már sem *Wundt* lélektani rendszerére, sem a rekapitulációs elméletre nem támaszkodhatunk akkor, mikor az emberi fejlődést, vagy annak valamely kiemelkedő szakaszát, pl. az ifjúkort értelmezni kívánjuk. A fejlődésnek alapvető fogalma új meg új értelmezéseknek vált tárgyává (pl. „hasznossági elméletet” vall *Thorndike*, mások „megfelelési” teóriát állítanak fel, stb.); az ifjúkor élettani értelmezésének hálás területe nyílt meg a belső elválasztású mirigyek hatásainak megfigyelésében; és ami

a valódi lélektani elveket illeti, *St. Hall* óta új, jobb és alkalmasabb magyarázatok után nézett a pszichológiai kutatás. Ha a régebbi irodalmat egybevetjük a maival, megelégedetten szemlélhetjük a haladást: *Mendousse, Arlitt, Conklin, Sadler, Terman, Hollingworth, Schwab és Veeder, Brooks, Mac Carthy, Lindsay, Spranger, Tumlriz, Jaensch, Ziehen, E. és W. Stern, Freud, Busemann, Ch. Bühler, Neurath, Schmeing, Groos, W. és J. Hoffmann, Bopp*, — nálunk *Marczell, Koszterszic, Kempelen* és mások művei már a lélektan mai szempontjait érvényesítik az ifjúkor lelki életének vizsgálatában; akár „szellemtudományos”, akár „biológiai” vagy „viselkedéstani” irányzatot követnek e munkák, azzal a meggyőződéssel tanulmányozhatjuk őket, hogy mélyebbről értelmezik az ifjúkor lelki változásait és válságait, és igazabb képet nyújtanak róluk, mint elődeik. Ennek az irodalomnak és saját megfigyeléseinknek alapjáh nyújtunk képet az ifjúság lelki világáról az itt következő fejtegetésekben.

Mendousse két munkáját (az ifjú és a serdülő leány lélekrajzát) nagy irodalmi felkészültsége a biológiai szempont kellő érvényesítése jellemzi; a fejlődő leányokról írt munkája sikerültebb, mint amit a másik nemről írt. Az *angolok és amerikaiak* művei általában abban egyeznek, hogy kialakították a „védekező mechanizmusok” elméletét az általános lélektanban s azt az ifjúkori lelki konfliktusok értelmezésében hasznosítják; azonkívül többé-kevésbé jellemző sajátosságuk a viselkedéstani és szociológiai irány. A német nyelvű ifjúságlélektani irodalom legfőbb képviselője gyanánt *Spranger* szép szellemtudományi munkáját (megj. 1924) kell tekintenünk, melyet magyarra is lefordítottak (*Az ifjúkor lélektana*, ford. Nagy M. és Péter Z.). *Spranger* nagyszabású műve azonban eszményibb képet ad az ifjúságról s annak szellemi színvonalát magasabbnak érzékelteti, mint azt az átlag megengedi; úgy látszik, hogy előtte az eszményi német egyetemi polgárnak az a képe lebeg, melyet a múlt század legnemesebb liberalizmusa és *Humboldt* kultúrtörkévései alapján alakíthatunk ki mai szemléletünk számára. A kísérleti lélektant, mint az elméletnek forrását *Spranger* nem sokra becsüli ugyan, alkalomadtán azonban mégis felhasználja. Külön említést érdemel az „eros” és a „sexus” sprangeri megkülönböztetése; az ifjúság erotikájának és szexualitásának kifejlődését a platói eszményiség magasságából szemléli *Spranger*, anélkül azonban, hogy megfélekedznék a nemiségnek ösztönös és biológiai megnyilvánulásairól s ezeknek fontosságáról az ifjúkori fejlődésben. Egészen más világba vezet bennünket a pszichonaltikus *Bernfeld* kritikája és szintézise, melynek a francia irodalomban *Pichon* munkája felel meg. A pszichoanalízis tételeit s felfogását az alább következő fejtegetéseinkben sokszor fogjuk érinteni. *Ch. Bühler* a serdüléskori és ifjúkori lelki fejlődés útját a gyermekkor szűkségszerű folytatása gyanánt fogja fel annak a fejlődésritmusnak értelmében, melyet az egész kifejlődés általános menetében lát (dinamikus periódusok: objektív és szubjektív szakaszok). Ennek értelmében a fejlődésnek az a szakasza, amely a 14.—19. életévek közé esik, „objektív” fordulat, — jellemzi a második személy és tárgyi igazság iránti

odaadás. Ez a felfogás általában sok ellenmondással találkozott a pszichológusok részéről, különösen sokan kifogásolták a serdüléskor rajzát, amelyben Ch. Bühler „objektív” szakaszt lát, holott ez a legszubjektívebbek egyike. De van Ch. Bühler ifjúságlelektanának még egy más sajátos, egyéni mozzanata is: ez a Hetzer-féle „negatív fázis” beiktatása a leányok serdülésének kezdetére. Tumlitz munkái jó szintézisét nyújtják az ifjúkorról eddigelé kidolgozott számos részletkutatásnak; ezen összefoglalást Tumlitz egyébként széles alapokon végzett saját kutatásaival támasztja alá. Legújabb munkái már önálló antropológiai felgogásról tanúskodnak. A magyar irodalomban első helyen nagy Marczell művét (*A bontakozó élet I–VII*) említjük, amely szintén egyéni tapasztalatok gazdag tárházát nyújtja és az ifjúkor képét vallásos-idealista-nevelői szellemben rajzolja meg, hasonlóan Koszterszic munkáihoz (*A kemény parancs. Viharzóna.*). Kempelen A. és Domokos L.-né (I. *Az alkotó munka az új iskolában 1934.*) kísérleti vizsgálatokkal alapozzák meg az ifjúkornak még ezután megalkotandó lélektani képét.

2. Az alább következő tanulmánynak célja: a serdülés- és ifjúkor lelki életének főbb lelki jellegzetességeit és törvényszerűségeit feltüntetni. — E feladat megoldásában az első kérdés: a gyermekkor és a felnőtt élet közé eső szakasz egyes részeinek elhatárolása egymástól.

A gyermekkor és a felnőttkor közé esik az az életszakasz, melyet a közfelfogás is, meg a lélektan is két részre oszt: a serdülés szakaszára és az ifjúkorra. Minden kultúrnyelvben oly kifejezéseket találunk ezekre az életszakaszokra, amelyek a felnőttek elégedetlenségét és rosszaló vagy becsmérlő értékeléseit fejezik ki, minők a „kamasz”, a „bakfis”, az „éretlenség”, „ügyetlen, szögletes viselkedés” („disgrâce”, *Mendousse*) stb. szavai; ezek az értékelések néha még csak jobban megnehezítik a serdülők lelki helyzetét, mely nem egyszer kínos problémákkal terhes. E két korszakot (vagy az elsőt) még „átmeneti” kornak is szokás mondani, — teljes joggal. Minden életszakaszunk általában „átmenet” ugyan a következőhöz, de mégis a serdülőkör az az idő, amelyre a szó legteljesebb értelmében áll az „átmeneti” jelleg. Ennek főokát is érinthetjük e helyen, jöllehet a következő fejtegetésekben ismételtén vissza kell még reá térnünk: azért átmeneti kor a serdülés életszakasza, mert a kultúra és civilizáció intézményei azt önállósították és mesterségesen megnyújtották. A római ifjú 16 éves kora körül felöltötte a férfi ruhát (toga virilis), miután gyermeki ruháit s vele a gyermekkorát letette az istenek oltárára; egy napon „gyermekből férfivá lett”, épúgy, mint a kezdetleges népek gyermekei, kik hasonló módon lépnek át, — hosszú átmenet és várakozás nélkül — a család köréből a felnőtt harcosok és vadászok csoportjába. A ma gyermeke azonban hosszú időt, — a klasszikus 7 évet — tölti bizonytalan várakozásban, élete e korszakban már nem a gyermeké, de a felnőttek közé sem fogadják be őt; jelentkező új lelki erői a felnőttek világa felé

utalják, míg a társadalom törvényei az önállótlanág szintjén tartják. Mindez a kultúra magas fokának és bonyolultságának az eredménye; a gyermek- és felnőttkor közé a művelt emberiség egy hosszú „átmeneti“ korszakot illesztett, — ennek az átmenetiségnek minden lelki problémájával egyetemben. A serdülőkor legjellemzőbb elnevezését valóban az „átmeneti jellegben“ találjuk.

3. Ez az átmeneti jelleg azonban egyúttal meghatározza azt a módot is, ahogyan a pszichológusoknak e korszak lelki jelenségeiről beszélniök kell. Bármilyen névvel nevezzük is a serdülést és az ifjúkort, ezek lélektani természetét úgy puhatolhatjuk ki legjobban, ha összehasonlítjuk őket más életkorokkal. Az ifjúság lélektana tehát egyszerre a „*fejlődéslélektan*“ és az „*összehasonlító lélektan*“ sajátos területét alkotja, épúgy, mint a gyermekkor, vagy az öregkor pszichológiája. Ha azonban a serdülés- és ifjúkort az emberi életnek egy más korszakával törekszünk összehasonlítani, akkor két lehetőség kínálkozik: az egyik a gyermekkor, a másik a felnőtt életszakasz. Mind a két korszakkal való összehasonlítás nagy haszonnal jár és számtalan értékes szempontot nyújt a serdülésnek és az ifjúkornak helyes értelmezéséhez, hiszen az ellentétek világosítják meg egymást legjobban. Mégis, a helyes értelmezés szempontjából szükséges néhány észrevételt tenni.

Ha az idetartozó lélektani irodalmat közelebből szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a serdülés- és ifjúkor pszichológusai inkább a *felnőttkor* lelki életéből kiindulva értelmezik az ifjúkort, mint a gyermekorból. Mikor pl. ezt az annyira kritikus életszakaszt „átmeneti, előkészületi kornak“ mondják, akkor az a gondolat vezeti őket, hogy az ifjúkori fejlődés végső célja és állomása csak a felnőttkor lehet, — hogy ennek az átmeneti állapotnak nincs értelme önmagában, hanem csak a felnőttkor viselkedésformáiban, — hogy tehát a felnőtt ember az a *norma*, példakép és eszmény, amely felé tör az ifjú fejlődés minden mozgása és változása. A pszichológiai gondolkozás tehát a felnőttet állítja a középpontba s annak lelki világát tekinti értelmező alapnak más életkorok számára. Ez a felfogás nyilvánul meg a „kamasz“, „bakfis“, az „éretlenség“ különböző díszítő jelzőiben és elnevezéseiben is, melyek minden népnél megtalálhatók s amelyek a felnőttet állítják oda az emberlét tökéletes kialakulásának. Ennek a „felnőttközpontú“ gondolkozásnak mindenesetre megvannak a maga értelmes alapjai. A fő ezek között az a tény, hogy a gyermek ifjúvá és az ifjú felnőtté *fejlődik*, — tehát a fejlődés egyenes vonala előre mutat, a serdülő és ifjú valóban a felnőttlét felé bontakozik és halad, nemcsak öntudatlan mozgással, hanem tudatos vágyódással is. Ez a célszerűségi (finális) felfogása az ifjúkornak tehát magában a fejlődés tényében gyökerezik: a

gyermek és az ifjú fejlődésének „értelme“, „célja“ a felnőtté válás, az önálló élet. Innen van, hogy az ifjúkort legtöbbször a felnőtt lelki életének másfajta kialakult jelenségein és viselkedésformáin keresztül igyekszünk értelmezni, és sokkal kisebb mértékben fordulunk összehasonlítás végett a gyermekkor lelki világából kölcsönzött lélektani ismereteinkhez. Mindamelllett nem téveszthetjük szem elől az egyes korok belső, különállását és önálló „értelmét“ sem; az ifjúkornak is megvan a maga sajátos, független szerepe az egész élet alakulásában; átmenet is, meg önértékű életszakasz is egyszerre.

4. A serdülő és ifjúkor időbeli elhatárolásában újabban sokan a *legtágabb* időmeghatározás hívei és a nemi serdülés elé egy bevezető szakaszt, az „előserdülés“ (prepubertás) fokát illesztik be (pl. *Vornahl*), vagy pedig egy ú. n. „negatív fázist“ látnak a tulajdonképeni serdülési időszak bevezetéseként (*Hetzer*). Ezeket az életszakaszokat úgy kellene felfognunk, mint a gyermekkor végének lassú áthajlását a serdülés valódi megjelenésének időpontja felé; a leányok „negatív fázisát“ a 11–13, a két nem prepubertását pedig 11–14 életévek határolják. Ezután következik a (nemi) *serdülés* hullámának legmagasabb pontja, (a mi kultúrviszonyaink között a 16. életév körül), azután pedig a 20-as években, az *ifjúság* életszakasza, amelyben az előző korszak zavarai véget érnek és a lelki élet fokozatosan kiegyensúlyozódik. A gyermekkor és felnőttkor közé eső életszakasz ilyenformán tehát három részre volna felosztható, megjegyezve, hogy az összes életszakaszok egymásba való életmenetét sem évre, sem hónapra pontosan megjelölni nem lehet, továbbá, hogy nagy egyéni ingadozásokat találunk minden életszakasz kezdőpontján aszerint, amint a serdülők más és más környezetben és művelődésben élnek.

A „negatív fázis“ összefoglaló elnevezése *H. Hetzertől* származik, ki a leányok fejlődésében több, szorosan összefüggő jellegzetességet talált a serdülést megelőző korszakban s ezek mint külön fejlődési szakaszt és sajátos szekvenciaegymásutánt különítette el.¹ Az a körülmény azonban, hogy ez a negatív fázis feltűnően a leányok életében volt megfigyelhető, nem jelenti azt, hogy a fiúknál e mozzanat hiányzik, *Hetzer* felfogása szerint e fázis mind a két nemre kiterjed.

A negatív fázist a következő szimptómák jellemzik: a leányok többsége a 11.–13. évek között *hanyatlást* mutat teljesítményeiben (az iskolai előmenetelben); a legkülönbözőbb *kellemetlen* és *kedvezőtlen* hangulatok vesznek rajtuk erőt, *negatív beállítódásuakká* válnak önmagukkal és a környezettel szemben, elégedetlenek az „élettel“, és önmagukkal. *Kellemetlen, nyomott hangulat, szégyenkezés, hanyagság* váltja fel a gyermekkor végének kiegyensúlyozott rugalmasságát. Ez a kedvezőtlen állapot természetesen sok

¹ Der Einfluss der negativen Phase auf soziales Verhalten und literarische Produktion pubertierender Mädchen. 1926.

összeütöközést okozhat a gyermek és a szülők, valamint a tanítók között, ha nem tudják előre ennek a hangulat- és viselkedésváltozásnak okait és belső szükségességét. *Mendousse*¹ is ugyanilyen értelemben szól a leányok lelki fejlődésének első serdüléskori szakaszáról, mikor azt a „kelletlenség“ korszakának nevezi el s jellegzetességei gyanánt az engedetlenség, ellentmondások szellemét, a gyanakvás, zavar, könnyű sírvafakadás, a veszekedés, szégyenkezés, gúnyolódás stb. lelki vonásait tünteti fel. Ez a negatív fázis az első menstruatioval megszűnik és kedvezőbb fejlődésnek adja át helyét.

A negatív fázis *Ch. Bühler*² elméletében csak a leányok fejlődését jellemzi tipikusan, még a fiúk egyenes vonalban folytatják azt a pozitív (biopozitív) fejlődést, amely őket a gyermekkor végén jellemezte. A fiúk a 11.—13. életévek között is az erőnövekedés jegye alatt állanak és továbbra is a gyermek kiegyensúlyozottabb, kifelé forduló, „világhódító“ viselkedését tanúsítják. Ezen különbség arra mutat, hogy a fiúk és a leányok lelki fejlődését, — a serdülésnek és ifjúságnak minden közös vonása mellett is. — mindvégig szét kell választanunk egymástól és külön elvek szerint kell őket értelmeznünk.

A negatív fázisnak, mint a serdülést megelőző külön életszakasznak elmélete azonban nem talált mindenütt egyformán kedvező fogadtatásra. *Vorwahl*³ elveti a negatív fázis gondolatát s helyette a fiúkra és leányokra kevés eltéréssel egyformán jellegzetes prepubertás korának felvétele mellett hoz fel érveket.

A leányok 11—12 éves korában mutatkozó kedvezőtlen jelenségek ugyanis, melyeket a negatív fázis neve alatt foglaltak össze, *Vorwahl* szerint nem tartoznak hozzá sem a serdülés, sem a prepubertás folyamatához. A valódi prepubertás első jelét ez a szerző a 12-ik életévvel kezdődő hirtelen nővérsben látja, s vele együtt a fiúknál és leányoknál egyaránt jelentkező pozitív erőtudatban és így igazat ad *Goldbeck*nek⁴, aki semmi lényeges különbséget nem talál e korszakban a fiúk és a leányok között s legfeljebb az érzelmi és a társas élet formáiban lát a két nem között bizonyos árnyalati eltérést, továbbá abban, hogy a leányok gyorsabban fejlődnek a nemi élet formái felé, mint a fiúk. Éppen ezért a prepubertás korát egységesen tárgyalja, szemben *Hetzer* és *Bühler* véleményével.

A kérdés, mint látható, a „negatív fázisnak“ minősítésével dől el, vagyis azzal, hogy a névvel jelzett jelenségesoportot prepubertáshoz tartozónak tekintjük-e vagy sem. Mivel *Hetzer* alapul szolgáló vizsgálatai megjelentés csekély számú leánvra terjedtek ki és mivel a tapasztalás az esetek nagyobb számában nem mutatja a 11—12 éves leányok hanyatlását az iskolai előmenetelben stb., azért a negatív fázis elkülönítésére nincs meg a kellő alapunk. Jellemző továbbá, hogy a megfigyelők szerint a negatív fázis az első menstruatio jelentkezésével hirtelen véget ér. Ez a körülmény is

¹ *L' âme de l' adolescente („L' âge de disgrâce“).*

² *Ch. Bühler: Kindheit und Jugend. 3. kiad. 1931. 315. l.*

³ *Psychologie der Vorpubertät. 1929. 11—13. ll.*

⁴ *Die Welt des Knaben. 2. kiad. 1928.*

arra mutat, hogy az említett szimptomák — amennyiben valóban jelentkeznek, — a leányok szervezeti változásával összefüggő jelenségek ugyan, de a prepubertás hosszabb szakaszába nem tartoznak bele, inkább csak bevezető, áthajló szakaszt jelentenek.

Igy tehát egy egységes képnek körvonalaihoz juthatunk az egész serdülő- és ifjúkor ábrázolásában, amelynek részeit a prepubertás, a serdülés és ifjúkor alkotnák. Ezt a felosztást részesíti előnyben általában az angol és francia irodalom is; *Tumlirz* a „*dackorszak*“ elnevezésében látja a helyes megjelölést; *Mendousse* sem választ el külön szakaszt a leányoknál, hanem egységes egésznek fogja fel mind a két nemnél azt az időközt, amely a gyermek- és a felnőttkor közé esik. Az angol írók legfeljebb a serdülésnek „kezdeti“, „korai“ szakaszát különböztetik meg, épúgy, mint *Tumlirz*, *Spranger*, *Kroh* és *W. Stern* is, anélkül, hogy azt egy külön, természete szerint más tartalmú életszakasznak tekintnék.¹ Mi is ezt az álláspontot fogadjuk el és ebből kiindulva tekintjük át a serdülés és ifjúság lelki változásait, természetesen mindenütt ügyelve arra, hogy a fiúk és leányok lelki különbözéseit feltüntessük.

5. A serdülés életszakaszának elkülönítésével a nemek *fiziológiai sajátosságait* kell elsősorban figyelembe venni. Ezek a jelek az „*első és másodrendű nemi jellegekben*“ mutatkoznak. A jelenkori lélektan e jellegeket a maguk összességében és egészében veszi tekintetbe, mint az *egész szervezet* átalakulásának összképét annak lelki visszhangjaival és kísérő jelenségeivel egyetemben; végső okukat pedig nem csupán a szervezet kétirányú „növekedésében“ látja (magasság, szélesség), nem is csak az egyes szervek (nemi szervek, továbbá agy, szív, tüdő, végtagok, mell, medence, orr, stb.) speciális növekedésében és változásaiban, nem is a másodlagos nemi jegyekben, hanem főképpen a belső elválasztású mirigyek működésének megváltozásában. A serdülés: *mindezeknek a testi-lelki változásoknak* együttes és szervesen összefüggő (strukturális) egésze. — A serdülést vizsgálhatjuk *biológiai, testnövekedési és lelki szempontból*.

6. A serdülés *biológiai jelentése* az, hogy az egyén ezen folyamat befejezésével válik alkalmassá a fajfenntartásra. Ezért fontosak e folyamatban a genitális (nemi) szervek változásai. Az elsőrendű nemi jellegzetességekből vezették le sokan a serdüléskor jelentkező többi változásokat is. Ma inkább a belső elválasztású mirigyek átalakulásai kötik le figyelmünket, mikor a serdülést vizsgáljuk. A leányoknál a serdülés kezdetét az első menstruációtól szokás számítani és ez az időpont aránylag könnyen megállapítható (a mi éghajlatunk alatt körülbelül a 13. életév). A nemi érés kezdő időpontja mind a két nemnél nemesak az éghajlattól vagy

¹ V. ö. *W. Stern*: Anfänge der Reifezeit, 1925. — *O. Tumlirz*: Jugendpsychologie der Gegenwart, 2. kiad. 1933. — *E. Leigh Mudge*: The Psychology of early Adolescence, 1922. — *Kasperczyk*: Reifende Menschen und Menschheitsreife, 1924. 128 sk. II: („a kezdeti serdülés“). — *O. Kroh*: Psychologie der Oberstufe 4. kiad., 1933.

A fajtától (rassz) függ, hanem a tápláléktól, az intelligenciától, a lelki környezettől, ingerektől is. Az értelmesség alacsony fokán álló egyének általában később jutnak el az önálló nemi érettség fokára, mint a magasintelligenciájúak, a nagyváros hatása is gyorsabb ütemet ad a pubertás folyamatának. A falusi élet ebből a szempontból is „egészségesebbnek“ látszik, mint a korán érlelő városi élet. A lányok közismerten megelőzik a fiúkat a pubertás kezdőpontjának idejében. A fiúk nemi érésének kezdő időpontját azért nehezebb megállapítani, mert a spermatozoid sejtek első jelentkezése nem oly feltűnő, mint a lányoknál a fentebb érintett állapot, és a fiúk nevelésében sem járnak el a felnőttek úgy e körülmény jelentkezése alkalmával, mint a lányok esetében. A fiúk első, nemi izgalmakkal járó álmai és a *pullutio nocturna* csupán kisebb lelki sokkot okoznak, sokszor feltűnést sem keltenek, vagy a fiúk szeméremérzése „tabuvá“ teszi e jelenségeket s így a nevelő számára is sokszor megközelíthetetlenekké vagy kényesékké válnak. A fiúk is inkább csak a lelki vezetőknél tárlják fel ide tartozó problémáikat, de általában csak akkor, ha azok valóban problémákká váltak és félelmi állapotokat idéztek fel.

A serdülés biológiai fogalma legfőképpen a *mirigyek* működését foglalja magában. A nemi szervekkel kapcsolatos mirigyek nemcsak belső kiválasztást végeznek, azaz váladékaikat (hormonjaikat) nemcsak közvetlenül a vérbe ömlesztik, hanem egyúttal külső kiválasztást is végeznek. A serdülésben azonban a szigorúan belső kiválasztással működő mirigyek is fontos szerepet töltenek be, mégpedig kétféleképpen. Van olyan mirigy, amely az egész gyermekkor folyamán állandó tevékenységben van, — ilyen a *thymus*, — ez a serdülés kezdetén vagy a gyermekkor végén megnagyobbodik és a serdülés folyamán átalakul, visszafejlődik. A pajzsmirigy is nyer nagyságban a serdülés szakaszában és a női nemnél nagyobb szerepet játszik s a nyak vonalát szemmel láthatóan meghatározza. A pajzsmirigy túlzott tevékenysége szívdobogást, élénkebb lélekzést, vérnyomásváltozást idéz elő, az érzelmi életben pedig valószínűen nagyobb feszültséget, — kiválasztó tevékenységének csökkenésével pedig a nemi fejlődés hátramarad, vele lethargia s a lelki élet ütemének maglassúdása s más jelenségek is kapcsolatosak. A tobozmirigy működése főképpen a test növekedésével van összefüggésben; a tőle kitermelt hormonok megnyújtják az ember biológiai gyermekkorát; a tobozmirigy kiirtása a test egyes részeinek abnormális növekedését és a nemi szervek gyors fejlődését vonja maga után. A mellékvese szintén a serdülés kezdeti idejében éri el fejlettségének legteljesebb fokát (ez alkalommal másodszor). Legfontosabb azonban az ivarmirigyek tevékenysége a serdülésben, melyet éppen ezekről a tényezőkről „ivari“ serdülésnek szokás nevezni. Az emberi egyén nemét minden valószínűség szerint már a csírasejtben levő kromoszómák meghatározzák és már a gyermekkorban is határozottan jelentkeznek a nemi harmonok hatása a gyermekkori „lappangó“ szexualitásban. Ugyanezekben a kezdeti sejtekben vannak az alapjai és okai a másodlagos nemi sajátosságoknak is (pl. a serdüléskori szőrőzet és a medence, keblek kialakulása). A serdülésben nem történik más, mint hogy az ivarmirigyek „harcot vívnak“ a többi mirigyekkel (*Neurath*). Igaz ugyan, hogy a nemi mirigyrendszer nem önállóan működik a szervezetben, hanem függ a tobozmirigy-től (tehát „végrehajtó szerv“, *J. Bauer*), mégis ő határozza meg a serdülés

lényegét. A dominanciáért a többi mirigyekkel vívott harc végül is a nemi mirigyrendszer diadalával, az élettani értelemben vett „érettséggel“ végződik; ekkor ér véget a serdülés, s következik az ifjúkor, az adolescentia; ekkor válik az egyén a fajfenntartásra teljesen alkalmassá; lélektani értelemben ekkor válik „önállóvá“, habár a társadalom s az állam még ekkor nem engedi meg az ifjúnak a politikai vagy társadalmi önállóságot, hanem bizonyos törvényes életfeltételekhez (kor. stb.) köti.

7. A serdülés biológiai fogalomköréhez tartoznak a másodrendű nemi jellegek, melyeknek szabályszerű egymásutánját különösen a leányoknál tették vizsgálat tárgyává (Priesel és Wagner: a csipő, a kebel és a szőrzet kifejlődése). A nem tudományos megfigyelés előtt is régóta feltűnt a fiúk hangváltozása (mutatio), melyhez hasonló jelenség a leányoknál is mutatkozik. Legtöbb és legrészletesebb vizsgálatban azonban a növés jelenségei részesültek a serdülés folyamán. St. Hall, a rekapitulációs fejlődésmélelet iránti elfogultságában teljes párhuzamosságot vélt felfedezni a faj és az egyén, továbbá az egyén testi és lelki fejlődése között. Ma már az egyéni fejlődés párhuzamosságának tételét elejtettük s nem hisszük többé, hogy a serdüléskori növésben mutatkozó előresietéseket vagy megakadásokat teljesen híven követik a lelki élet hasonló jelenségei. A testi növekedésnek önálló biológiai jellege van, s ez természetesen erős visszhangot kelt a lélekben is, anélkül, hogy a fejlődések párhuzama megvonható lenne. Ami a növés jellegzetességeit illeti, elegendő néhány fő mozzanatot kiemelése. 10 éves korban a fiúk és a leányok általában ugyanazt a testmagasságot és súlyt (szélességet) mutatják. A 10–15 évek között a mi viszonyaink között ez az egyformaság megváltozik s a leányok a növésben előresietnek; a 15. életév körül a fiúk utolérik a leányokat. A leányok testi növekedése (a magasságban) a 18. életév körül befejeződik, míg a fiúké tovább folytatódik. A fiúk ebben az időben magasabb termetűek, szélesebb vállúak, kezük-lábuk hosszabb, csontozatuk és izomzatuk erősebb, mint a hasonlókorú leányoké, míg ez utóbbiakat a finomabb csontrendszer, izomzat, és bőr és a zsírtlerakodás különbözősége (a medence körül) jellemzi. Az egész test arányai a fiúkénál kedvezőbbek a serdüléskorban, mint a leányoknál, aminek oka a végtagoknak gyorsabb ütemű és erősebb fejlődése („nagy kéz, nagy láb“). A fiúknál jelentkezik az ádámcsutka. Mind a két nemnél kevésbé vizsgálták eddig az orr vagy a szív és agy növekedését; a fő gondot a növekedés vizsgálatára fordították az orvosok és lélekbúvárok. Az erős, lendületes növés tehát általában és lényegileg diszharmónikus, egyenetlen és vele a test nem „alkalmazkodott“ még az életfeladatokhoz. A végtagok, szív, orr stb. növekedésének különlegességei nem is annyira élettani szempontból fontosak, mint inkább lélektani hatásuk miatt, melyet a serdülőkre tesznek és amelyekről később fogunk szólni.

A növés befejezésének pontos határidejét épúgy nem tudjuk évre vagy napra vonatkoztatva kijelölni, mint ahogyan az egész serdülő folyamatának kezdetét sem; „ugrásszerű“ változást általában nem látnak az orvosok vagy lélekbúvárok sehol sem az életkorok között, hanem csak lassú átmeneteket

(Cenklin,¹ Arlitt,² Hollingworth³.) Az általános testi növekedés hangversenyében az egyes szervek és testrészek mintegy a külön szólamok szerepét játsszák és résztvesznek a személyiség egészének előkészítésében az önálló és fejlett életre. Az agy- és gerincagyrendszer a serdülés korában éri el fejlettségének teljességét. A bőrfelület sajátos módon érzékenyebbé válik a külső ingerlésekkel szemben. A testi élet érzései általában finomabbakká, precízebbekké válnak s a „közérzés“ (coenesthesia) néven ismert érzékelés- és érzésegyleg érzékenysége erősen megnövekedik a fájdalom irányában. Legfontosabb része azonban a serdülésnek a nemi ösztön élénk felébredése a biológiai serdülés következtében s mint Hoffmann mondja, a nemi érés érezteti közvetlen hatását a lelki életnek egész területén. De a növés és serdülés hoz magával e korban bizonyos betegségekre való hajlamosságokat is, minők a vérszegénység, a tüdővész és egyéb kedvezőtlen fejlődési jelenségeket is; ismereteseek pl. az erősebb szívdobogás, rossz alvás, emésztési, mozgásossági zavarok, túlzott izzadás (basedovoid jelenség) stb., melyeket együttvéve serdüléskori „neuraszténia“, néven szoktunk összefoglalni. Hogy az ifjúkori elme- és kedélybetegségek (pl. a dementia praecox) mennyiben testi (szomatikus) alappal bíró jelenségek, arról később lesz szó.

8. Az élettani serdülés fogalmától el kell különítenünk a lelki serdülés körét; de ugyanakkor a kettő között fel kell fedoznunk a legszorosabb összefüggést is. „Lelki serdülésén“ két jelenségcsoportot értünk. Az elsőbe tartoznak azok a testi-lelki jelenségek, folyamatok, viselkedések, amelyek a serdülésnek élettani folyamataiból közvetlenül következnek, mintegy azoknak „belső lelki oldalát“, közvetlen „visszhangját“ alkotják. Ilyenek a növésnek és a nemi serdülésnek közvetlen lelki hatásai: a növés miatt megfogyatkozik a munkaképesség, ingerültségre, izgatottságra való hajlamosság lép fel, nagyobb mozgásra, nyugtalanságra, sok beszédre való készség jelei mutatkoznak, sőt az én-nek erősebb érvényesítésére való törekvés is részben innen ered, stb. Mivel azonban a serdülésben mutatókozó minden lélektani mozzanatot nem lehet és nem szabad egyesegyedül az élettani változásokból értelmezni, ezért szükséges a lelki serdülésnek egy második jelenségcsoportját megkülönböztetni és külön tárgyalni. E második nagy csoportba sorozzuk a serdülés korának nagy szimptomáit, melyeket önállóan, azaz benső lélektani eszközökkel tudunk csak helyesen megvilágítani (ilyenek pl. az ábrándozás, a védekező mechanizmusok használata, az otthontól való elszakadás lelki folyamata, önállósodás, kiegyensúlyási szükséglet, éntalálás, az értékvilág kialakítása stb.) Ezeknek a jelenségeknek leírása és elemzése fog foglalkoztatni bennünket az alább következő közlemények során. Most e helyen csak az

¹ Principles of Adolescent Psychology. 1935.

² Adolescent Psychology. 1933.

³ The Psychology of Adolescent. 1930.

élettani serdülés *követlen* lelki visszatükröződéseit és vele mintegy összenőtt lelki következményeit vesszük szemügyre.

9. Az egész idegrendszer eléri ugyan teljes fejlettségi fokát a serdülés alatt, *működésében* azonban éppen ekkor mutatkoznak bizonyos fogyatkozások és az alkalmazkodás hiányai. A serdülőt ugyanis annyi új inger veszi körül, annyi szokatlan és eddig nem tapasztalt élmény rohanja meg, hogy az agy és az idegrendszer nem tudja ezeket az ingereket teljesen, maradék nélkül feldolgozni. Az életnek összes problémái tulajdonképpen ekkor, a serdülőkorban és egyszerre rohanják meg a fejletlen személyiséget; e kérdésekkel birkózva könnyen elveszíti a serdülő azt az egyensúlyt, amely a felnőtt munkabírájának, az életkérdések — sikeres vagy kompromisszumos — megoldásának eredménye. Más szavakkal: az ifjúkor egész folyamán a tapasztalásszerzésnek sajátos, megrázkódtató módjával állunk szemben: minden, ami új, ami első az élettapasztalás során, egyúttal „érzelmi sokkot” és élményt is jelent (első barátság, első szerelem, az első nagy egyéniség, akivel találkozunk, az első felnőtt ruha, első utazás, első megrendítő olvasmányok, művészi élmények stb.). Innen, ebből a tapasztaláshiányból s a lelki feldolgozás kezdeti elégtelenségéből is erednek a serdüléskornak megrázkódtatásai, válságai, amelyek sokszor a patológia határáig sodorhatják áldozataikat. De még más téren is számos közvetlen lelki visszaverődésére bukkanunk a serdülés élettani folyamatának. Így pl. közismert a serdülőkorban jelentkező általános fáradékonyság és levertség, az iskolai teljesítményekben való visszaesés, amelyek a növésekre és érésekre fordított erők egyoldalú erős felhasználásának közvetlen következményei, ugyanígy a nagy nyugalomszükséglet, a magánykeresés, az „akaratgyengeség” a cselekvésben és a gondolkozásban, emlékezésben mutatkozó szórakozottság és gátoltság („hanyagság”, „figyelmetlenség”), a nyomott vagy ingerlékeny hangulat, melyek különösen az iskolai nevelés során idéznek fel nehéz és kellemetlen helyzeteket. A serdülőnek finomabb és érzékenyebben reagáló érzékszervei, bőrfelülete őt kényeskedővé („hiúvá”) teszik, a növésnek pedig sokszor külön lelki problematikáját váltják ki. Vannak serdülők, kikben a növés jelenségei azért keltenek ellenszenvet, mert érzik, hogy a védettség és önállótlanág gondtalan állapotából ki kell szakadniok és önálló, felelősségteljes életet kell kezdeniök; mások (oktalan) félelemmel arra gondolnak, hogy a növés aránytalanságai (nagy kéz, nagy láb) rúttá teszik eddig oly harmonikus gyermeki testalkatukat. Az arc tudvalevően a serdülés folyamán kezd jellegzetes, egyéni, néha durva vonásokat felvenni s az orr, épügy, mint a kéz és láb, megelőzi a test egyéb részeit végleges alakjának és nagyságának felvételében; mindezek a jelenségek izgalommal és félelemmel tölthetik el a serdülőt, akik néha hosszú időket töltenek el a tükör előtt, és szám-

talán apró problémával küzdenek a kinőtt ruhadarabokkal kapcsolatban. A nemi érési folyamatok nemcsak számtalan lelki problémának okforrásai a serdülés folyamán, hanem *közvetlen hatással* is vannak az egész lelki életre a „lelki rezonancia” törvényének értelmében: a nemi szervekből, a menstruációból, pollutióból kiinduló új érzékletek, a nemiség új vágyai közvetlenül áttérjednek a lelki életnek minden más jelenségére is.

10. *Az ifjúkorban* a serdülés növényi folyamatai nagyjában lezárulnak, a nemi funkcióval kapcsolatos szervek változásai befejeződnek, az egyén a párválasztásra és családalapításra alkalmassá válik: a leányok e fokot évekkkel előbb érik el, mint a fiúk, kiknél a kulturális önállótlanág a mi társadalmi viszonyaink között évek hosszú sorára is kinyúlhat, míg pl. egy 18—20 éves leány már mint felnőtt „hölgy” áll előttünk és testi-lelki képességei alkalmasak az „önálló” életre. Az ifjúkor tehát testileg ismét az összhangzatosság és friss erő korszaka; ennek megfelelően alakulnak a lelki életnek jelenségei is, még pedig mind a közvetlen szimptómákat, mind a nagy lelki folyamatokat tekintve. Az élettani értelemben vett nemiség (a szexuális ösztön), *Spranger* szavával élve összekapcsolódik a magasabb, szellemibb természetű szerelemmel (az „erotikával”) és együtt törtetnek az emberi létezésnek egyik legfőbb feladata: a párválasztás és a családalapítás felé. A kibontakozó, zavaros és önmagát kereső nemi ösztön tehát itt kiegyensúlyozódik, rendes működésére alkalom nyílik („age de grâce”, a háj korszaka a leányoknál). A testi szervezet teljes megérelődésével az éleli másik nagy feladatára is teljesen alkalmassá válik az ifjú: ez az életpályaválasztás, melyhez voltaképpen egy teljes világszemlélet kialakulása is hozzátartozik, mint szellemi alap és a boldogulás benső feltétele. Mind a két életfeladat megoldásának előfeltételei a maguk teljességében megvannak az ifjúkoregész folyamán és őket, mint jellegzetes vonás, bizonyos eszményiség (idealizmus) lehellelte vonja be. A további lelki fejlődés a realizmus felé viszi az ifjú embert s ennek útja az élet további küzdelmeivel és tapasztalataival van kikövezve.

Amíg tehát a serdülés kora az ellentétek, izgalmak, forrongások szakaszát jelenti, addig az ifjúkor, a 18—32 életévek szakasza a kiegyenlítődésnek és összhangnak, sokszor a kompromisszumoknak a jegyében áll. Az igazi fejlett emberi lét, mondja *Nohl*¹ akkor kezdődik meg, amikor a fiatal lélek valami bizonyos végsőt, abszolútumot megragad s ezzel lelke nyugalmat, határozott életirányt talál. Persze, ez a „nyugalom”, ez az „egyensúly” nem vehető abszolút értelemben, — az élet nem gyébb mint folytonos egyensúlybomlás és egyensúlyhelyreállítás, — hanem csak úgy értelmezendő, hogy a serdüléskor „átmeneti” jellegét egy „állandó” életforma váltja fel, akár a hivatásban, akár a házasságban, akár valamely gondolatrend-

¹ Charakteristik der Reifezeit (Die Erziehung. 1927. 141. 1.)

szer vagy életszemlélet kialakításában. Döntő itt az a tapasztalás Nohl szép fejtegetése szerint, hogy „a valóság maga tartalmazza az értékeket s nem kell épen reám várnia, hogy felfedeztessék”; az élet magasabb értelme éppen abban van, e tapasztalás szerint, hogy meghódoljunk a valóságnak, vállaljuk a belőle eredő feladatokat és „megtaláljuk a végtelent a végesben és szeressük felebarátainkat.”

Várkonyi Hildebrand dr.

Az emlékező és a feledő tanár.

Amikor az ember napról napra pedagógiát tanít, nevelési, tanítási és módszeres igazságokat hirdet, akkor akarva nem akarva, önkéntelenül is örökös lelkiismeretvizsgálat tárgyává teszi saját átadási módszerét és nevelő eljárását. Munkánkban e kritikai szemszögből tekintett felülvizsgálásából egyre tisztultabban bontakozik ki előttünk az a nevelői eszmény, amelyet megközelíteni: szent kötelességünk. Hogy miféle tulajdonságokkal rendelkezik az igazi nevelő, már megváztam „Az eszményi tanár szellemi arculata” c. értekezésemben. Ma ezek közül a tulajdonságok közül csak egyetlen egyen gondolkodjunk, ez pedig: a pedagógiai nagystílúság.

Pedagógiai nagystílúság keretébe szerfölött sok szépséget és gazdaságot lehet beletömöríteni. Ahhoz ugyanis, hogy le tudjunk szállni a lélek mélyére s ott megismerhessük az élet lendítő erőinek szerepét, hogy egyéniségünket utat jelző és homályt eloszlató fényközponttá, érlelő meleget kisugárzó energia együttessé alakíthassuk: isteni kegyelem és nagystílúság kell. Még pedig olyan nagystílúság, amelynek éltető eleme az emberi lélek két alapja: az emlékezés és a feledés.

Kíséreljük most megrajzolni, hogy milyen is az az emlékező és feledő tanár?

Az emlékező tanár lelkében szent világot épít mindabból a jóból, készségből, törekvő erőfeszítésből, amelyet növendékei körében tapasztal. Szóval, a jónak fenkölt optimizmusába öltözteti a rábízott gyermeksereget. Az emlékező tanár ezzel a lelki beállítottsággal teremti meg a személyes kapcsolatot tanítványjaival. Így lesz az a 60—100—200 leányka, vagy kisfiú az iskolában az ő lelki gyermeke, akikre nem a szolgálélek, vagy a megélhetés lehetőségét kereső teherhordó sivár tekintetével néz, hanem annak a megváltói hitnek fényével, amelyben a bizakodó türelem, és a lendületes akarás testesül meg. Ez a megtestesülés pedig a lélek készségeiben rejtőző bimbóknak virágba szökkenetésére törekszik. S van-e magasztosabb szellemi munka, mint az életkifejlesztés? A lélek rejtett szépségeinek